

Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov Tarafından Müslümanlara Verilen Talimatlar¹

Instructionns Given to Muslim by Hussein Efendi Gaipov, Mufti of the Southern Caucasus Islamic Administration

Yıldırım Okatan²

Öz

18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'da çıkan isyanlarda Müslüman din önderleri önemli rol oynamışlardır. Çarlık yönetimi tarafından bu durum devlet güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak görülmekte ve acilen çözüme kavuşturulması gereken bir sorun haline almıştır. Çarlık tarafından kurulmasına imkân tanınacak bir din işleri idaresi ile hem Müslüman din görevlileri ve müesseselerin varlığı resmîyet kazanacak hem de dini önderlerin faaliyetleri denetim altına alınmış olacaktır.

Bu çalışmada, Güney Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar üzerinde denetim ve kontrolü sağlayacak otoriteye bağlı bir dini idare oluşturulması amacıyla 5 Nisan 1872 tarihli nizamname ile Tiflis merkezli olarak Çarlık Rusya'sında kurulan ve 1917 Devrimine kadar faaliyet gösteren Güney Kafkasya İslam İdaresinde 1884 ile 1917 yılları arasında Müftü olarak görev yapan Hüseyin Efendi Gaipov tarafından bölge Müslümanlarına verilen talimatlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dini idare, Güney Kafkasya, Müftü, Rusya, Tiflis

Abstract

Muslim religious leaders have played an important role in Russian uprisings since the second half of the 18th century. The Tsarist administration saw this situation as a major threat to state security that needed to be add With a religious affairs administressed immediately. With Tsarist approval for the establishment of a religious affairs administration, the existence of Muslim religious officials and institutions would become official, and religious leaders activities would be controlled.

This study focuses on the Southern Caucasus Islamic Administration, which was centrally established in Tbilisi Tsarist Russia with the regulation dated April 5, 1872, in order to establish a powerful religious administration taht would provide control and control over the Muslims living South Caucasus. The instructions given to the Muslims of the region by Hüseyin Efendi Gaipov, who served as Mufti between 1884 and 1917 in the Islamic Administration of the South Caucasus, which was operating until the 1917 Revolution, are discussed.

Keywords: Religious administration, South Caucasus, Mufti, Russia, Tbilisi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 19 / 07 / 2023

Accepted: 25 / 01 / 2024

¹ Bu makale Yıldırım Okatan'ın "Çarlık Rusya'sında Güney Kafkasya İslam İdaresinin Kuruluşu ve Teşkilatlanması" isimli Doktora Tezinden Türetilmiştir.

² Dr., yildirimokatan@hotmail.com, Gümüşhane, Türkiye, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-4342-9304>

Giriş

Tarih boyunca Kafkasya'da pek çok inanç sistemi ve din halk arasında yayılarak toplumsal yapı üzerinde etkili olmuştur. Şamanist-pagan inançların yanı sıra Kafkasya halkları arasında yayılan semavi dinler Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarında önemli izler bırakarak günümüze kadar ulaşmıştır (Tavkul, 2017: 110).

İslamiyet Kafkasya'ya 8. yüzyılda Ebu-Müslim önderliğindeki Arapların Dağıstan üzerinden Hazar Türklerine saldırımları ve bölgenin bazı kısımlarını fethetmeleriyle girmiştir. Ancak Arap ordularına karşı koyan ve onları geri püskürten Hazar Türkleri İslamiyet'in Kafkasya'ya ve Kafkasya üzerinden Doğu Avrupa'ya yayılmasını engellemişlerdir. Bazı Müslüman Arap gruplarının Dağıstan'da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet, Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. Lezgilerin bir kısmı 8. yüzyılda Müslümanlığı kabul ederken bunu 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Dargılar izlemiş, Çeçenlerin bir kısmı ise 10-11. yüzyıllarda Müslüman olmuşlardır (Walsh, 1978: 177).

Rus İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda Kafkasya'ya egemen olması ile bu coğrafyada yaşayan Müslüman ahalinin tabi olacağı yönetim sistemlerinin oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ayrıca Rusya yeni hâkimiyetine aldığı bu bölgede yaşayan Müslüman ahaliyi zorunlu göçe zorlayarak tebaasında bulunan Ortodoks unsurları bölgeye yerleştirmek sureti ile demografik yapıyı kendi lehine çevirmek için girişimlerde bulunmuştur. Çarlık bürokrasisi Müslüman tebaa üzerinde söz sahibi olan kanaat önderi konumunda bulunan bilgili ve şahsiyetli din adamlarını görevden alarak yerlerine dini ve milli hassasiyetleri olmayan, otoriteye tam bağlı din adamlarını getirmiştir. Böylece Müslüman ahalinin dini duygularını zayıflatarak onlar üzerinde denetim kurmaya çalışmıştır (Turan, 2000: 922).

Çarlık bürokrasisi tarafından dini serbestiyetten ziyade dini kontrol altına alma fikrinin hakim olduğunu sergileyen en bariz örnek müftülerin Müslüman tebaanın seçimi ile değil çarlık yöneticileri tarafından Müslüman halkın görüşleri önemsenmeden atanma yoluyla yapılmasıdır ki, bu durum çarlık rejimi boyunca herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Güney Kafkasya Bölgesinde kurulmuş olan İslam İdaresinde mezhep ayrılıklarının ön plana çıkartılarak iki farklı ruhani idarenin varlığı, Türkistan ve Kuzey Kafkasya Bölgesinde yaşayan Müslümanların dini yaşayışlarını düzenleyecek herhangi bir dini idarenin olmayışı ve buradaki dini konular ile ilgili yetkilerin valilere bırakılmış olması Müslüman tebaaya yönelik mesafeli ve şüpheli bir yaklaşımı ortaya koyan diğer önemli konulardır. Çarlık bürokrasisi tarafından Müftülüklerin kuruluş ve teşkilatlanmaları kapsamında yapılan tüm bu düzenlemeler Rusya'nın Müslüman tebaaya karşı uyguladığı politikanın en kapsamlı şekilde gözler önüne serilmesinde büyük önem arz etmektedir (Alp, 2013: 126).

Rusya'nın yayıldığı topraklar üzerinde uzun süre var olan Ortodoksluk haricinde kalan İslam, Katoliklik, Protestanlık, Yahudilik, Budizm, gibi inançlar hoş görülmeye başlanmıştır. Bu inançların mensuplarına serbestçe dini gereklerini yerine getirme, dini eğitim alma ve mülk sahibi olma izni verilmiştir (Şahin, 2016: 27).

Rusya'da Müslümanlara özgü idari kurumların en önemlisi dini idarelerdir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sistemi gibi, çarlık idarecileri de imparatorluğun çok dilli karmaşık nüfusunu mezhebe dayalı kurumlardan oluşan bir sistemle yönetmişlerdir. İmparatorluk Rusya'sının tanıdığı başka dinlerin de böyle dini idareleri bulunmaktadır. Müslümanlara hizmet verenlerin yanı sıra Yahudilerin, Budistlerin, Luthercilerin ve Katoliklerin idari ve dini işlerini denetleyen dini idareler de mevcuttur. (Meyer, 2014: 58).

Rusya'da Müslüman toplumun sosyal ve siyasi düşüncesi ile sosyo-kültürel kimlik modellerinin gelişimi, aynı anda birkaç düzlemde ele alınmasını gerektiren karmaşık bir süreçtir. Bir bütün olarak İslam dünyasının doğal ve ayrılmaz bir parçası olan Rusya'nın Müslüman toplumu, Rus toplumu ile yakın ilişkiler içinde bulunmuştur. Rusya'daki Müslümanların 19. ve 20. yüzyıllarda dini-kültürel ve sosyo-politik uyanışı, bir yandan İslam dünyasında meydana gelen sosyal ve kültürel modernleşme süreçlerinin bir yansıması, diğer yandan ise Rusya sosyal dönüşüm sürecinin bir parçası olmuştur. Rusya Müslümanları 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında bir taraftan ülkenin sosyo-politik yaşamına pozitif etkide bulunurken, diğer taraftan Rus devletinin İslamiyet ve Müslüman dünyasına yönelik politikası da niteliksel olarak değişmiştir. Rusya'nın, Müslüman tebaasında meydana gelen kültürel uyanışa ve bunların Yakın ve Orta Doğu'daki sosyo-politik süreçlerle bağlantısına artan bir kamuoyu ve devlet ilgisi olmuştur. (Leonidoviç, 2002: 26-28).

Arşiv belgelerine dayanarak yapmış olduğumuz bu çalışmada; 5 Nisan 1872 tarihli nizamname ile Tiflis merkezli olarak Çarlık Rusya'sında kurulan ve 1917 Devrimine kadar faaliyet gösteren Güney Kafkasya İslam İdaresinin kuruluş ve teşkilatlanmasına kısaca değindikten sonra 1884 ile 1917 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak görev yapan Hüseyin Efendi Gaipov, tarafından Müslüman ahaliye yönelik Rusya'nın çıkarlarını korumak amacıyla dini referanslar kullanılarak verilen talimatlar ele alınmıştır.

1. Güney Kafkasya İslam İdaresinin Kuruluşu ve Teşkilatlanması

Rusya'da 19. yüzyılın başında Kafkasya'da İslamiyet'in kurumsallaştırılması yönünde bazı adımlar atılmıştır. Kafkasya'da Müslümanların dini yaşamıyla ilgili ilk düzenleme; I. Aleksandr'ın 30 Haziran 1805 tarihli "*Yelisavetpol Dairesi Müslüman*

Din Adamları için Kurallara Dair" fermanı olmuştur (Gordin, 2000: 56-96). İlerleyen süreçlerde konuyla alakalı bir dizi çalışmalar yapılmış ve her ne kadar İslam idaresi ile ilgili taslak metinler hazırlanmış olsa da, konuyla ilgili gerek fikir birliğine varılamaması gerekse de Kafkasya bölgesinde 19. yüzyılının ortalarında yaşanan isyan hareketleri nedeni ile çarlık bürokrasisi bu taslak metinleri kabul etmemiştir.

Kafkasya Naibliği makamı 1844 yılında oluşturulmuş, 1845 tarihinde ise bakanlarla eşit yetkilerle donatılmış bir şekilde Knez Vorontsov naiblik görevine atanmıştır. Naip Vorontsov'un emri ile şarkiyat konusunda yapmış olduğu çalışmalar ile ün yapmış olan N.V. Hanikov tarafından Kafkasya'da yaşayan Müslüman ahalinin tabi olacağı yönetim sisteminin belirlenmesi için 1848'de bir rapor hazırlanmış ancak çarlık yönetimi tarafından bu rapor kabul görmemiştir (Zahidov, 2020: 3).

Kafkasya Genel Valisi (1856-1862) olarak görev yapan A.İ.Baryatinskiy Müslüman ahali arasında Rusya'ya karşı en fazla düşmanlık hissi besleyenlerin mollalar olduğunu tespit etmiştir. Baryatinskiy yapmış olduğu bu tespit doğrultusunda her ne kadar Müslümanların dini ve içtimai yaşayışlarında birtakım düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtse de bu konuda onun döneminde kayda değer herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda yapılan en detaylı ve kapsamlı çalışma 1862 ile 1882 yılları arasında Kafkasya Genel Valiliği görevini yerine getiren Mihail Nikolayaviç Romanov tarafından 1869 yılında hazırlatılan "*Güney Kafkasya Şii ve Sünni Dini İdareleri*" kanun tasarısı olmuştur. Kafkasya Genel Valisi sivil idarenin yetkisi altında bulunan Yelizavetpol (Gence), Bakü, Tiflis ve Erivan şehirlerini kapsayacak bir dini idare kurulmasını önermiştir. Nikolayaviç, İran ve Türkiye gibi iki İslam merkezi ile sınır olan Güney Kafkasya Bölgesinde dini teşkilatlanma ve din görevlilerinin durumunun yasal bir zemine oturtulmamasının son derece sakıncalı olduğu yönündeki görüşünü de bu öneriye eklemiştir. Rusya Devlet Şurası'nın bu tasarımı kabul etmesine müteakip 5 Nisan 1872 tarihinde imparator II. Aleksandr'ın kararı onaylaması neticesinde çar fermanı ile Güney Kafkasya'da Şii ve Sünni mezhepleri dini idarelerinin teşkili ve faaliyetlerini düzenleyen nizamname yürürlüğe girmiştir. Böylece Güney Kafkasya İslam İdaresi Tiflis merkezli olarak kurulmuş ve bazı küçük değişikliklerle 1917 Rus devrimine kadar varlığını sürdürmüştür (Arapov, 2004: 127-132).

Güney Kafkasya İslam idaresinin, Şii ve Sünni mezhepler olarak birbirinden ayrı iki idare olarak teşkilatlanmasında bölge Müslümanlarının mezhep ayrılıkları sebep olarak gösterilmiştir. Çarlık bürokrasisinin buradaki asıl amacı ise bahse konu mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını daha fazla ön plana çıkartmak ve Müslümanlar arasında birliğin oluşmasını engellemektir. Güney Kafkasya İslam İdaresinin kuruluşu ile bölge Müslümanlarının dini faaliyetlerinin resmîyet altına alınması, Rusya'nın bölge Müslümanlarını kontrol altında tutması açısından istikrarlı ve yerinde bir karar olmuştur (Zahidov, 2020: 86).

Güney Kafkasya İslam idaresinin kuruluşu ve faaliyetlerini düzenleyen nizamname ile Güney Kafkasya Bölgesinde İslam idarelerinin (Şii-Sünni) işlerinin yürütülmesinden şeyhülislamlık, müftülük, vilayet meclisleri, kadılar ve mollalar sorumlu tutulmuştur. İslam idaresinde görev yapanlardan manevi rütbe olarak üst olanları; şeyhülislam, müftü, meclis üyeleri ve kadılar olarak belirlenmiştir. Manevi rütbe olarak daha aşağıda olan molla ve imamlar ise mahallelerdeki dini işlerden sorumlu tutulmuşlardır. Güney Kafkasya Genel Valiliği denetiminde faaliyet gösteren Şii İslam idaresine şeyhülislam, Sünnî İslam idaresine ise müftü başkanlık etmektedir (ADTA.F.291.Op.1.D1.). Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan Sünni Müslüman ahali dini konularda Hanefî fıkhı içtihatlarına göre yönetilmektedir. Rusya İmparatorluğu'nda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hanefî şeriatı geçerli kılınmıştır (Okatan, 2023: 17).

Güney Kafkasya Bölgesinde resmi olarak dini işlerin yürütülmesinde, Şii mezhebine mensup Müslümanlarla ilgili bütün konularda şeyhülislam, Sünni mezhebine mensup Müslümanlarla ilgili bütün konularda müftü yetkili kılınmıştır. Ancak Kafkasya Genel Valisi bu makamların üzerinde bulunmaktadır. Güney Kafkasya İslam idaresi bünyesinde yürütülen dini faaliyetlerin kanunlara uygun olarak yürütülmesinden vilayetlerde valiler ve uyezdlere³ uyezd yöneticileri sorumlu tutulmuştur (Alp, 2013: 121).

Güney Kafkasya İslam İdaresinin en yüksek manevi rütbesi olan şeyhülislamlık ve müftülük makamlarına getirilecek olan kişiler Kafkasya Genel Valisi tarafından önerilip İçişleri Bakanlığının görüşleri doğrultusunda çar tarafından atanmaktadır. Güney Kafkasya İslam İdaresi üyeleri ise Kafkasya Genel Valisi tarafından atanmaktadır. İslam idaresine bağlı olarak faaliyet gösteren il meclislerinin başkanları ve üyeleri dini idarenin de görüşü alınmak kaydıyla buldukları ilin valileri tarafından atanmaktadır. İslam idaresinin yürüttüğü faaliyetlerin önemli bir kısmını yerine getiren kadılar ise buldukları il meclislerinin görüşleri dikkate alınmak suretiyle vali tarafından atanmaktadır. İslam idaresinin bünyesinde faaliyet gösteren mahalle imamları halk tarafından seçilmekte ancak atanmaları vali onayına tabii olmaktadır. Her mahalle için bir imamın atanması uygun görülmemekte ise de Müslüman ahali sayısı fazla olan yerlerde birden fazla imam görevlendirilebilmektedir. Böyle bir durum olması halinde bunlardan bir tanesi baş imam olarak atanmaktadır. İslam idaresine bağlı olarak görev yapan mahalle imamları için hazineден herhangi bir ödeme yapılmamakta, bu şahısların giderleri mahalle halkı tarafından karşılanmaktadır (RFDTA.F.821.O.150.D.410).

³ Uyezd: İlçe. Rusya'da bir idari yapılanma birimidir.

Güney Kafkasya İslam İdaresinin, bölgede yaşayan Müslüman tebaa üzerindeki dini otoritesi tartışmalı iken, idari anlamda oldukça büyük bir öneme sahiptir. Ulemeden olanlar diğer dini sorumluluklarının yanı sıra cemaatlerinin baş bürokratları konumunda idiler. Dini idare çalışanları bölgelerinde bulunan Müslüman ahalinin doğum, ölüm, evlenme ve boşanma bilgilerinin ve ikamet yerlerinin kaydedildiği ve *metriçeskiye knigi*⁴ adı verilen defterler tutmakta idiler. Rusya'da 1874 yılında zorunlu askerlik uygulamasına geçildikten sonra, bu defterlerdeki bilgiler insanları silahlaltına almak için kullanılmıştır. (Meyer, 2014: 63).

2. Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov Tarafından 1892 yılında Sünni Müslümanlara Verilen Talimatlar

Hüseyin Efendi Gaipov: 1884 ile 1917 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak görev yapmıştır. Görev alan müftüler arasında kaynaklarda detaylı olarak en çok bilgiye sahip olunan kişidir. 1830 yılında bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Kazah şehrinin Salahlı köyünde doğmuştur. (Goca Memmedli, 2021; 20). İlk eğitimini Salahlı'da alan Gaipov dini ilimlerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine hâkim olmuş ayrıca doğu edebiyatı ve tarih de öğrenmiştir. 1847 ile 1857 yılları arasında kendi köyü olan Salahlı'da öğretmenlik yapmıştır. 1858 yılında Kafkas Genel Valisi Presn Baryatinsky tarafından Tiflis Müslüman Sünni okulunda öğretmen olarak görevlendirilmiş, 1864'te ise il sekreteri rütbesine yükseltilmiştir. 1868 tarihinde hizmette gösterdiği üstün başarı dolayısıyla Hristiyan olmayanlara verilen 3. Derece St.Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 18 Aralık 1870 tarihinde üstün gayretli hizmetleri için 300 ruble gümüş ile ödüllendirilmiştir. 1872 yılında Tiflis Müslüman Okulu öğretmenliğinin yanı sıra Güney Kafkasya İslam İdaresi Sünni dini idaresi sekreteri olarak atanmıştır. 25 Aralık 1875 tarihinde hizmette gösterdiği üstün başarı dolayısıyla Hristiyan olmayanlara verilen 2. Derece St.Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Kafkasya Genel Valiliğinin emri ile 16 Şubat 1878 tarihinde mevcut Türk-Rus savaşında Türkçe tercümanlık yapmak üzere Erzurum'a gitmiştir ve buradaki üstün hizmetlerinden dolayı Kızıl Haç madalyası ve 1877-1878 Türk-Rus savaşının anısına yine bir madalya ile ödüllendirilmiştir (GMTA.F.291.OP.2.D.3997). 12 Ocak 1884 günü Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak atanmıştır. 7 Eylül 1884 tarihinde Danıştay üyeliğine terfi etmiştir. 1 Ocak 1887 tarihinde üstün gayretli hizmetleri için Hristiyan olmayanlar için St. Vladimir Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1896 tarihinde İmparator Nikolai Alexandrovich ve Alexandra Feodorovna'nın kutsal taç giyme töreninde hazır bulunmuştur. 27 Haziran 1896'da Hristiyan olmayanlar için kurulan birinciden St. Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1897 tarihinde bölgede yapılan ilk genel nüfus sayımı üzerine hazırladığı çalışması nedeniyle, kendisine bronz madalya verilmiştir. Kırk yıllık kusursuz hizmetin karşılığı olarak, 22 Ağustos 1898'de, üstün hizmet nişanı verilmiştir. Elli yıllık kusursuz hizmetin karşılığı olarak, 22 Ağustos 1908'de, üstün hizmet nişanı verilmiştir. 15 Ocak 1909 tarihinde hizmette gösterdiği üstün başarı dolayısıyla Hristiyan olmayanlara verilen 1. Derece St.Stanislav Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Müftü Gaipov Mart 1917 tarihinde vefat edene kadar müftülük görevini sürdürmüştür. Gaipov Güney Kafkasya İslam İdaresinde görev yapan son müftü olmuştur (GMTA.F.291.OP.2.D.3997).

Rusya'da Müslümanlar ile devlet arasındaki resmi iletişim din adamları vasıtası ile yürütülmektedir. Bu iletişime resmi dini idare kurumları (müftülükler) aracılık etmekte ve bu görevliler, devlet yetkililerinin mesajlarını Müslüman cemaatlere iletmelerini sağlayan tek yönlü ve emre amade bir iletişim ağı oluşturmuşlardır. Devlet görevlileri Müslümanlara dini idareler aracılığıyla seslenmekte ve bunu yaparken Kur'an ayetlerine ve hadislerle bol bol gönderme yapan dini bir söylem kullanmaktadırlar (Meyer, 2014: 64). Çarlık bürokrasisi 19. yüzyıldan itibaren imparatorluğun son günlerine kadar bu yolla Müslümanları çeşitli nedenlerle gıda, sıhhi malzeme ve para yardımında bulunmaya çağırmıştır. İmparatorluğun diğer bölgelerinde deprem, salgın hastalık ya da kıtlık gibi doğal afetler meydana geldiğinde çarlık bürokrasisi dini idare çalışanları aracılığı ile Müslüman tebaaya İslam adına çağrıda bulunmaktadır (RFDTA.F.821.O.8.D.599).

Güney Kafkasya Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov, Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Sünni Müslüman tebaanın Rus devleti tarafından görevlendirilen İslam İdaresinde çalışan din adamlarına itaat etmeleri ve bu din adamları haricinde başka hiç kimsenin sözlerine itibar etmemeleri gerektiğini belirtmiştir.

Ayrıca Müftü Gaipov şu sözlerle vermiş olduğu talimatların önemine vurgu yapmaktadır;

“Ey Müslüman kardeşlerim! Allah sizi her iki cihanda da aziz kılsın. Benim Güney Kafkasya bölgesindeki Müslümanların yaşadığı yerleri ziyaret etmemdeki amacım onları daha iyi tanımak, onların dini ihtiyaçlarını öğrenmek, onlarla yüz yüze görüşmek ve onların yeteneklerini ortaya çıkarmak amacı taşımaktadır. Ayrıca bunun yanında ben herkesi aşağıdaki konularla bilgilendirmek ile mükellefim”. (GMTA.F.12.O.7.D.929).

⁴ Metriçeskiye Knigi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nail Kamileviç Garipov. Politika Rossiiskogo v Etnokonfessional'noi Sfere v Kontse XVIII-nachale XX vv.: Opyt Dukhovnogo Upravleniia Musulman. Doktora tezi. Kazan Devlet Üniversitesi. 2001. s.123-124.

2.1.Yetkililere İtaat (Ulu'l Emr)

Çarlık bürokrasisinin sorun olarak gördüğü en önemli konulardan biriside Müslüman tebaanın, gayri Müslim olan idareye baş kaldırmayı dini bir emir ve hak olarak görmesidir. Nitekim 18. yüzyıldan sonra özellikle Kafkasya bölgesinde Müslüman ahali Rusya'ya karşı sık sık isyan etmiştir.

93 Harbi olarak da bilinen, 1877/1878 Türk-Rus savaşı esnasında da özellikle Abhaz ve Çeçen Müslümanlar, Türklerle savaşmamak için dağlara çıkmış ve Ruslara karşı isyan etmişlerdir. Hatta zaman zaman Rus birliklerine zaafiyet yaşattıkları bile olmuştur (Okatan, 2022: 146). Geçmişte yaşanan bu acı tecrübelerden ders çıkararak çarlık bürokrasisi Güney Kafkasya Müftüsü Hüseyin Efendi Gaipov'dan bölgede bulunan Müslüman tebaanın Rus devletine sadık olması ve itaat etmesi yönünde telkinlerde bulunmasını talep etmiştir. Bunun üzerine, Gaipov daha etkili olması adına Kur'andan ve hadislerden de referanslar vererek Sünni Müslümanlara yönelik şu tavsiyelerde bulunmuştur;

“Hükümete ve çara biat edin ve onun belirlemiş olduğu kanunlara boyun eğin. İster haklı olsun ister haksız, ister Müslüman olsun ister gayrimüslim olsun, itaat etmeniz zorunludur”. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey Müminler! Allah'a ve onun elçisine ve içinizden emir sahiplerine itaat edin” (Kur'an, 4-57). Peygamberimiz Muhammed'in şu sözleri de bunu doğrulamaktadır: “Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur, kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur, aynı şekilde kim hükümdarına itaat etmiş olursa bana itaat etmiş olur, her kim hükümdarına isyan ederse bana isyan etmiş sayılır. Hükümdar Habeşistan'dan bir köle bile olsa hükümdara itaat her Müslümana farzdır”. Ayrıca Peygamberimiz şöyle buyurmuştur. “Krallar olmasa idi bazı halklar başkaları tarafından yok edilirdi”. Yani bazı halklar başkalarının canına, namusuna ve malına el koyardı. Herkesin bildiği gibi Kafkasya halkları, büyük Rus devletinin buradaki egemenliğine kadar aynı durumda idi. Yine İmam-ı Azam Ebu Hanife'de şöyle demektedir: “İnsan amacına, başındaki hükümdara ve üstlerine hürmet ettiği zaman ulaşır. Büyüklerine saygı gösterdiği zaman hiçbir zaman küçük düşmez”. Ayrıca Allah şöyle buyurmaktadır: “Kim iyilik yaparsa kendi lehinedir, kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir (Kur'an, 41-46).

Hristiyan ümmeti ile Müslüman ümmetle olan yakın ilişkisi Allah'ın şu emri ile ispatlanmıştır: “Kitap verilenlerin yemeği size, sizinki de onlara helâl kılınmıştır” (Kur'an, 5-6). Ayrıca Hristiyan halkının Müslüman halka yakınlığı ve sevgisi aşağıdaki olaylarla da teyit edilir;

Hz. Muhammed Peygamberliğinin başlangıcında Kureyş Kabilesini ve Mekke'nin diğer sakinlerini İslam dinini kabul etmeye davet ettiğinde, bu davetleri reddettiler ve Peygambere inananları çeşitli baskılara ve hakaretlere maruz bıraktılar, sonuçta baskılara dayanamayarak vatanları Mekke'yi bırakarak başka yere taşınmak zorunda kaldılar. Muhammed amcası Ebu Talip'in koruması altında olduğundan güvende idi ancak kendisine inananları koruyabilecek durumda değildi bundan dolayı çözüm yolunu Osman İbn Affan ve Cafer Tayyar İbn Ebu Talip'e beraberlerinde 9 erkek ve 4 kadın ile beraber Hristiyan olan Habeşistan Kralı Necaşi Ashame'nin hükümrانlığındaki topraklara göndermekte buldu ve kendilerine şöyle dedi “Habeş'te çok adil bir kral vardır, bu kral hiçbir zaman insanlar arasında ayırım yapmaz, kimsenin halkına zulüm yapmasına müsaade etmez”. Müslümanların sığınmacı olarak Kral Necaşi Ashame'nin hükümrانlığındaki topraklara geldiğini duyan Mekkeli müşrikler Kral Necaşi Ashame'ye büyük hediyelerle elçi göndererek Kral'dan kendisine sığınan Müslümanların ülkesinde Müslümanlığı yaymamasını rica ettiler. Bunun üzerine Kral her iki tarafı da yanına çağırarak onlarla görüştü ve kendisine sığınan Müslümanlar arasında yer alan Cafer Tayyar'dan Muhammed'e gönderilen Kur'andan bir parça okumasını istedi Cafer Kur'anda 19. Sure olan Meryem suresini sonuna kadar okudu. Bunun üzerine Ashame Necaşi dahil orada bulunanların tamamı gözyaşlarına hâkim olamadılar. Allah Kur'anda şöyle seslenmektedir: “(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da “Biz Hristiyanlarız” diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar. Onlar Kur'anda ki bu ayeti dinledikleri zaman sen onların gözyaşlarına şahit olacaksın ve onlar gerçeği öğrenecekler” (Kur'an 9-85/86). Daha sonra Mekkeli müşriklerin elçileri büyük bir hayal kırıklığı ile Habeşistan'dan geri döndüler. Kral Ashame Necaşi Müslümanlara dostane sözlerle hitap ederek ülkesinde barış içerisinde istedikleri kadar kalabileceğini söyledi. Bütün bu olaylar Kur'anda çeşitli yerlerde geçmektedir.

Ey Müslüman kardeşlerim! 1316 yıl önce dünyada çok farklı görüşler hâkim olduğu dönemde Muhammed kendi halkını Hristiyan Ashame Necaşi'nin topraklarında ikamet ettirmeye karar aldı. Çünkü orada huzur ve barış içerisinde yaşayacaklarından emindi. Gerçekten Ashame Necaşi Muhammed Peygamberin düşüncelerini boşa çıkarmadı ve Muhammed'in ümmetini kendi koruması altına aldı, bu durum da Hristiyan ile Müslümanlar arasındaki dostluğun en somut örneğidir. Müslümanların en zayıf olduğu en çok

yardıma ihtiyaçları olduğu dönemde onlara Hristiyanlar yardımcı olmuştur. Müslümanlar her zaman Hristiyanların yapmış olduğu bu iyiliğe saygı duymak ve unutmamak zorundadırlar.

O halde vicdana ve sağduyuya dönün Şeriata göre, âdetlere göre lütufkâr ve adil hükümdarımız Aleksandr'ın merhametinin gölgesinde, vatanımızda refah içerisinde yaşama mutluluğundan mahrum kalmamız için sebep var mı? Biz bundan dolayı hükümdarımıza şükretmek zorundayız. Biz bugün dini vecibelerimizi rahat bir şekilde yerine getirebiliyorsak Yüce Hükümdarımız ve onun soylu atalarının merhametli tavırlarına borçlu değil miyiz? Dini vecibelerimizi daha rahat yerine getirebilmek ve şeriat kurallarına göre hayatımızı idame ettirebilmek amacıyla Kafkasya, Kırım ve Orenburg'da dini idareler kurulmadı mı? Bu dini idarelerde görev yapan il meclisi üyeleri, kadılar, müftüler, şeyhülislam ve diğer dini görevliler için hazineden para ayrıldı mı? Yüce hükümdarımız sürekli olarak sadık tebaasını iyiliği ile ilgileniyor mu? Rusya genelinde özellikle Kafkasya'da okullar açık değil mi? Hangi eğitim kurumu Müslüman çocukları din ve milliyet ayrımı yapmaksızın kabul etmiyor? Hangi okulda Müslüman öğretmen yok? Müslüman çocuklar anadilde eğitimi almıyorlar mı? Hangi Müslüman Rus hükümetinin diğer sadık tebaasıyla eşit düzeyde hak ve menfaatlere yararlanıyor?

Bütün bunların ışığında ve ayrıca yüce hükümdarımızın birçok lütfü göz önüne alındığında, şeriat biz Müslümanları, yüce hükümdarımıza kalpten bağlı olarak en ufak bir ihmâl olmaksızın özenle ve gayretle hizmet etmeye zorlamaktadır. Çarın otoritesine itaat etmek bizim her iki dünyada da mutlu olmamızı sağlayacaktır. Bizim tarafımızdan onun otoritesine karşı (Allah korusun) herhangi bir eylemde bulunulursa bu şeriat hükümlerine karşı gelmek olacaktır ki böylece kendimizi her iki dünya saadetinden de mahrum bırakmış oluruz (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.2. Din Adamlarının Görevleri

Müftü Gaipov Güney Kafkasya İslam İdare Sünni Müftülüğü bünyesinde görev yapan din adamlarının nasıl birer insan olmaları gerektiği yönünde şu şekilde talimatlar vermiştir;

“Güney Kafkasya İslam İdaresinin vermiş olduğu görevleri mahalle mollaları ve kadılar mutlaka yerine getirmek zorundadır ve ellerinden geldiğince bütün güçleri ile dini kuralları Müslümanlara öğretmelidirler. İnsanlar arasında şeriat kanunlarına olan saygıyı artırmalıdır. Müslümanlara, şeriat tarafından caiz görülen ve yasaklanan konular hakkında detaylı bilgi vermelidirler. Onlarla beş vakit namaz kılarak gerçek imanı aşımak zorundadırlar. Oruç tutmanın, namaz kılmanın, hac ibadetinin, zekât vermenin farz olduğunu söylemelidirler. İmamlar ise Cuma ve bayram günlerinde hutbede ayetlerin yanı sıra güzel ve faydalı bilgiler vermelidirler. Ayrıca din adamları, insanları öldürme, hırsızlık, başkasının malına el koyma gibi haram fiillerden caydırarak insanları hakikat yoluna iletmelidirler. İnsanları her köyde bir cami yaptırmaya ve hayır işleri ile meşgul olmaya sevk etmelidirler.

Din adamları kötü sonuçları olabilecek eylemlerden ve sözlerden kaçınmalı. İnsanlara kibirli ve bencil olmamaları için öğüt vermelidirler. Dini idare tarafından atanmayan ve herhangi resmi bir görevi olmayan şeyh, derviş, sofî ve zahidlerin söylemlerine itibar edilmemesini sağlamalıdır” (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.3. Yabancı Devletlerin Din Adamları ile İlişkileri

Çarlık bürokrasisi Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslüman tebaanın sık sık isyan etmesinin altında yatan sebeplerden en önemlisinin bölgenin Türkiye ve İran gibi kadim Müslüman iki ülkeye komşu olması ve Müslüman tebaanın Türkiye ve İran'dan tebliğ ve irşad amacıyla Kafkasya bölgesine gelen sofî/dervişlerden etkilendiğini müşahade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye ve İran'dan Kafkasya bölgesine söz konusu şahısların gelmesini yasaklanmıştır. Ayrıca bu konuda Güney Kafkasya İslam İdaresi çalışanlarının dikkatli olması istenmiştir (Okatan, 2023: 54). Müftü Gaipov Müslüman ahaliyi tehdit olarak algıladıkları yabancı ülkelere gelen sofî/dervişlerle ilgili olarak şu şekilde uyarmıştır;

“Yabancı ülkelerin din adamları sofî ve derviş sıfatları ile bizim ülkemize özellikle de Güney Kafkasya bölgesindeki köylere gelerek sarıklı ve cübbeli şekilde dolaşmaktadırlar. Sofî ve dervişleri sarıklı ve cübbeli olarak gören ve konuşmalarından etkilenen halkımız düşünmeden onlara zekât ve fitrelerini vermektedir. Bu insanlar eğer muteber insanlar olsalar idi kendi Müslüman ülkelerinde bunu yaparlardı ve kendi ülkelerinden kaçıp burada dilenmezlerdi. Bu insanları bizim halkımız ilk defa gördükleri için kıyafetleri ve konuşmalarına aldanıp onları kutsal birer insan zannediyorlar. Ancak bizim din adamlarımız ve fakirlerimiz onlardan bin kat daha üstündür ve esas sadakayı hem Allah katında hem Peygamber katında bizimkilerin hakkettiğini anlamak için sadece biraz araştırma yapmak yeterlidir.

Bundan dolayı yabancı ülkelere gelen şahıslara yerel halkın fitre, zekât ve sadaka vermeyerek kendilerinden uzaklaştırmaları gerekmektedir. Din görevlileri ise bu tür insanlarla karşılaşmaları halinde

bunları buldukları hemen geri göndermeleri gerekmektedir. Eğer kendilerinin buna gücü yetmiyorsa yetkililere durumu bildirmekle mükelleftirler” (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.4. Göç

Çarlık bürokrasisinin Müslüman tebaa ile ilgili olarak yaşadığı sorunlardan bir tanesi de göç meselesi idi. Güney Kafkasya Bölgesinde yaşayan Müslüman ahalî gayri müslim idare altında yaşamamak ve İslamiyeti daha iyi yaşayabileceği düşüncesi komşu olan Türkiye ve İran'a yoğun bir şekilde göç etmektedir. Bu durumda bölgede Rusya aleyhine zaafiyet oluşturmaktadır.

Müslümanların göç etmesinin engellenmesinin altında yatan sebep, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan büyük bir Müslüman nüfus olması gerektiği fikri değildir. Büyük bir nüfus, yeterli miktarda gıda maddesi üretmek, ülkede sanayiye geliştirmek, büyük bir iş gücü ve vergi kaynağını korumak için gerekli görülmektedir. En azından çarlık görevlilerinin beklentileri gözönüne alındığında Müslümanlar tercih edilecek ideal nüfus olmayabilirdi ancak sahip oldukları üretici değer büyük önem taşımaktadır (Crews, 2003: 77-78).

Müslümanların göç etmesi neticesinde yaşanabilecek zaafiyetlerin önüne geçmek için Rusya'da hükümet görevlileri Müslüman dini idarede görev yapan din adamı muhatapları aracılığı ile Müslümanlara seslenerek göç etmemeleri için onları ikna etmeye çalışmıştır. Dini idareler devlet otoritelerinin idari sorunları ile alakalı konulardan da sorumluydular. Bu kurumlar çarlık görevlilerinin Müslüman tebaa ile kurdukları tek yönlü iletişimin önemli bir aracı idiler. Bölgedeki Müslümanlara bir mesaj iletmeleri gerektiğinde yerel görevliler genellikle dini idare lideriyle (Müftü-Şeyhülislam) temasa geçiyor ve belli bir bölgedeki köylerde ve ilçelerde ikamet eden yerli ulema mensuplarına bir tamim gönderilmesini istiyorlardı. (Meyer, 2014: 25-26).

Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü Gaipov bölgede kendi otoritesi altında görev yapan imam ve ahundlara Müslümanların göç etmemeleri yönünde aşağıdaki tamimi göndermiştir:

“Bazı cahiller hicret meselesini yanlış anlayarak ikamet yerinden ayrılarak yeniden bir yerleşim yeri aramanın ve bu sebeple göç etmenin zorunlu olduğunu düşünmektedirler. Ancak şeriatımız bu konuyu güneş gibi apaçık bir şekilde hiçbir şüpheye yer kalmayacak şekilde açıklamıştır. Şeriat hükümlerinden de anlaşılacağı gibi hicret artık bir zorunluluk değildir ve bu konu tartışmaya kapalıdır. Hicret etme kararı alanların şu iki meseleyi anlaması gerekmektedir. Birincisi böyle davrananlar Şeriatın kendisine aykırı hareket etmektedirler. İkincisi ise kendilerine ve akrabalarına ait taşınır ve taşınmaz malları kendi elleri ile bırakarak kendilerini büyük bir yıkıma sokmaktadırlar. Bu mallar onlara babaları ve dedeleri tarafından büyük bir emek ve bedeller ödenmek sureti ile geçmiştir. Bu şekilde göç edenler yabancı ülkede kendilerini sonsuz yoksulluğa ve talihsizliğe mahkûm etmektedirler. Bu muhacirler kısa süre sonra yaptıklarından pişman olsalar da bu pişmanlıkları onlar için artık bir fayda sağlamamaktadır. Bazıları sefil bir hale düştükten sonra vatan sevgisi ile yurtlarına geri dönebilirken birçoğu tüm çabalarına rağmen bunu bile başaramayarak ziyan olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı din adamları vaazlarında onların ana-babalarından kardeşlerinden vatan toprağından ayrılmamalarını tavsiye etmekle yükümlüdürler”. (GMTA.F.12.O.7.D.929).

Ancak Müftü Gaipov'un göndermiş olduğu tamim bölge Müslümanları üzerinde pek etkili olmamıştır. Bunun üzerine çarlık görevlileri Müslümanların gözünü korkutmak ve durumun ciddiyetini ortaya koymak için bazı yasaklara başvurmuşlardır. Çarlık görevlileri Müslümanların hac amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat etmelerini engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan ve Şii ve Sünni Müslümanlar için kutsal sayılan yerlere yapılan yolculuklara çoğu zaman zorluk çıkartmakta, sık sık da yasak getirmekteydiler. Çarlık yönetimi 1865'ten 1881 yılına kadar Müslümanların Mekke ve Medine'ye gitmesini yasaklamıştır (GMTA.F.5.O.1.D.2570). Önemli sayıda Kafkasya Müslümanının hacca gitmesinin siyasi çıkarları açısından hiç de uygun olmadığı kanısında olan çarlık görevlileri Osmanlı topraklarına yerleşmeye karar verme ihtimaline karşı hacı adaylarına ailelerini geride bırakma mecburiyeti getirmiştir (GMTA.F.5.O.1.D.7142). Çarlık görevlileri başından sonuna kadar, Rusya Müslümanlarının Osmanlı topraklarına hac maksadı ile gitmelerinin Rusya'nın çıkarları için son derece zararlı ve sakıncalı olarak görmüşlerdir (GMTA.F.12.O.2.D.271).

2.5. İnsanın Vatanına Karşı Görevleri

Çarlık bürokrasisinin sorun olarak gördüğü en önemli konulardan birisi de Müslüman tebaanın, gayri müslim olan idarenin hüküm sürdüğü toprakları bir türlü vatan toprağı olarak görmemesi ve aradan yüzyıllar bile geçse Rus devletini Kafkasya bölgesinde işgalci olarak addetmesi olmuştur. Bu konuda Rus Hükümeti yine İslam İdaresine başvurarak Müslüman ahalinin Güney Kafkasya Bölgesindeki Rus varlığını kabul etmeleri ve burayı vatan toprağı olarak addetmeleri için Müftü Gaipov'dan Müslüman tebaaya bu yönde telkinlerde bulunmasını talep etmiştir. Bu bağlamda Müftü Gaipov Müslüman ahaliye şu telkinlerde bulunmuştur;

“Peygamberimizin, “Vatan sevgisi imandandır”. Sözüne bağlı kalarak herkes vatanını kendi anası gibi sevmelidir ve elinden geldiği kadar vatanının esenliği ve huzuru için çalışmalıdır. Çünkü bir insanın refahı vatanının refahına bağlıdır. Eli silahlı düşmanlardan vatanımızı korumamız lazım gerekirse vatanımız için seve seve canımızı bile vermemiz gerekir. Vatan sadece bir kişinin doğduğu yer olarak kabul edilemez. Aynı zamanda bir kişinin vatanının ait olduğu devletin tamamı din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın devletin tüm nüfusu yurttaş kabul edilir. Hepsini birlikte vatanın çıkarları doğrultusunda hareket etmelidir. Bu durumda tefsir kitaplarında da belirtildiği gibi herkes hükümdara biat etmek zorundadır” (GMTA.F.12.O.7.D.929).

2.6. Çara ve Ailesine Yapılacak Dua

Uzun soluklu çalışmalar sonucunda hazırlanan ve 5 Nisan 1872 tarihinde onaylanan Güney Kafkasya İslam İdaresi nizamnamesi ile Müslüman tebaanın dini yaşantısı ile ilgili her şey en ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir. Hiçbir konu Müslümanların inisiyatifine bırakılmamış hatta nasıl dua etmeleri gerektiği bile kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda Müslüman ahalinin dini ayin ve törenlerden sonra nasıl dua edilmesi gerektiğini Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü Gaipov aşağıda belirtmiştir;

“Ey Müslüman kardeşler! İnsan, faydalı öğütleri dinlemeli ve ona ruhunda yer vermelidir, tıpkı tohumun toprakta belirli bir süre kalmadıkça ve bir damla Nisan yağmuru kabuğun içinde belirli bir süre durmadıkça meyve vermemesi gibi. Umarım sizlere vatan sevgisi ile ilgili verdiğim talimatları unutmazsınız. Bu talimatlara uyduğunuz sürece her iki dünyada da mutluluğa ermiş olacaksınız. Bizi kurtuluşa erdirip doğru yola iletmesi için Tanrı'ya dua edelim.

Ey Müslüman kardeşlerim! Cenab-ı Allah'ın tüm mahlûkata bilhassa insan ırkına olan merhameti cömertliği ve lütfu öyle geniştir ki, saçlarımız kadar dilimiz olduğunu farz etsek bile yine de yeterince şükretmiş sayılmayız. Yüce Allah'ın verdiği rızıklar için ona şükretmemiz gerekmektedir. Yüce Allah çok merhametli ve cömerttir. Her şeyi koruyan Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan merhametli ve adil Yüce İmparator Aleksandr Aleksandrovich, tüm sadık tebaasını ve özel olarak biz Müslümanları merhametinin gölgesinde onun ilgisi sayesinde tüm dünyevi ve manevi işlerimizi refah içinde gerçekleştiririz. Bunun için Müslümanlar olarak bize yapılan bu iyiliklere karşı teşekkür etmeliyiz. Çünkü Ku'ran'da şöyle yazmaktadır: “Eğer teşekkür ederseniz şüphesiz sizi yüceltirim”. Bu nedenle İmparator Majesteleri ve ailesi için dua ediyorum ayrıca sizler de bütün kalbiniz ile âmin demelisiniz.

Ey yüce, cömert, her şeyi besleyen Rahman olan, bol nimetler ve sayısız rızıklar veren Tanrım dua ediyoruz. Senden vatanın babası kudretli ve Büyük Çar Aleksandr Aleksandrovich'i ve ailesini korumanı istiyoruz. Ona sağlıklı uzun ömürler vermeni diliyoruz. Onun düşmanlarını Kur'an'daki dualar ile güçsüz kıl. Onun sağlıklı uzun ömrü olursa ve saltanatı devam ederse Müslümanlar mutlu olurlar. Tanrım, majesteleri imparatoriçe Maria Feodorovana'yı ve ekselansları egemen varis çareviç Nikolai Aleksondrovich'i ve tüm kraliyet ailesini koruyun.

Ey en merhametlilerin merhametlisi sana dua ediyoruz” (GMTA.F.12.O.7.D.929).

Çarlık bürokrasisi tarafından hazırlanan dua metninden de anlaşılacağı gibi Rusya idaresinde yaşayan Güney Kafkasya Müslümanlarının Rusya'ya aidiyet duymaları, devlet lideri olarak çara biat etmeleri ve Rusya'nın âli çıkarları için maddi ve manevi olarak çalışmaları istenmiştir. Ancak hiçbir zaman bölgede yaşayan Müslümanlar Rusya'ya karşı bir aidiyet hissetmemiş, aksine Sünni Mezhebine mensup Müslümanlar Osmanlı Devleti'ne, Şii Mezhebine mensup Müslümanlar ise İran Devleti'ne aidiyet hissetmişlerdir. Ayrıca dönem itibarı ile dünyadaki bütün Müslümanların dini lideri konumunda bulunan Halifelik kurumunun Osmanlı'da olması ve kutsal beldelerinde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olması da Osmanlı devletine karşı oluşan aidiyetin en önemli sebeplerindendir (Okatan, 2023: 57).

Sonuç ve Değerlendirme

Rusya'daki Romanov monarşisinin düşüşüne kadar, ideal olmaktan uzak ve genel olarak Müslüman tebaanın temel dini ihtiyaçlarını yeterince karşılamayan ancak manevi yaşantılarını organize eden yani hiçbir alanda boşluk bırakmayacak şekilde her şeyin devlet denetimi altında olduğu bir sistem olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Rus hükümeti ile Rusya'daki Müslüman tebaa arasındaki ilişkilerin geçmişini anlamak, bu konudaki devlet politikasında yapılan olumlu ve olumsuz her durumu hesaba katmak ve tarafsız bir değerlendirme yapmak çok önemlidir.

Rusya'da 20. yüzyılın başlarında meydana gelen reform hareketleri ve buna paralel olarak Müslüman çevrede cereyan eden süreçler aynı zamanda Rus toplumunun geri kalanını da etkilemiştir. Bu durum hem Rus siyasi ve entelektüel seçkinlerinin İslamiyet ve Müslüman algısını hem de Rusya'nın Müslüman Doğu ülkeleriyle ilişkilerini etkilemiştir. Tersine bir

etkiden de bahsedebiliriz; Rus politikasının Ortadoğu'daki başarıları veya başarısızlıkları, imparatorluğun Müslüman tebaası ile ilgili iç politikası üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Bu bağlamda, aslında Rusya Müslümanlarının sorunları hakkında kamuoyu oluşturan Rus aydınlarının -bilim adamları, düşünürler, dini ve siyasi figürler- çar bürokrasisine karşı takınmış oldukları tavır son derece önemlidir.

Arşiv kaynaklarına göre, Güney Kafkasya İslam İdaresi, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dini merkezleriyle bağlarını sürdürenler de dâhil olmak üzere güvenilir din adamları üzerinde bir denetim ve kontrol aracı olarak kurulmuştur. Nitekim 1872 tarihli Güney Kafkasya Müslüman din adamlarının yönetimine ilişkin nizamnamede Müslüman din adamlarının yalnızca Rus hükümeti tarafından verilen yetkilere tabi oldukları özellikle vurgulanmıştır. Kafkasya Genel Valisinin özel izni olmadan, herhangi bir talimat ve açıklama için yabancıların dini veya diğer makamlara başvurmaları yasaklanmıştır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde 1866 tarihli ceza kanununun 257. maddesi gereğince cezai müeyyidelerin uygulanması için derhal mahalli mülki idare amirliğine bildirmekle yükümlüdürler. Ayrıca yine Müslümanlar arasında hükümete yönelik zararlı ve eleştirel yorumlarda bulunan kişilerin İslam idaresi çalışanlarınca tespit edilmesi halinde idare çalışanlarınca bu şahısların uyarılması ve derhal yerel makamlara bildirmeleri gerekmektedir.

Çarlık bürokrasisinin devlet görevlileri Müslümanlara dini idareler aracılığıyla seslenmekte ve bunu yaparken Kur'an ayetlerine ve hadislere bol bol gönderme yapan dini bir söylem kullanmaktadırlar. Bu bağlamda 1884 ile 1917 yılları arasında Güney Kafkasya İslam İdaresi Müftüsü olarak görev yapan Hüseyin Efendi Gaipov, tarafından Müslüman ahaliye yönelik Rusya'nın çıkarlarını korumak amacıyla dini referanslar kullanarak verilen talimatlar göz önüne alındığında, çarlık bürokrasinin kendine sadık, itaatkâr bir ruhban sınıfı oluşturma konusunda başarılı olduğu söylenebilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Alp, A. (2013). Rus Çarlığı'nda Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. Akademik Bakış. Cilt: 7 Sayı: 13. s. 117-126. Ankara.
- Arapov, D. Y. (2004). Sistema Gosudarstvenno Regulirovaniya İslama v Rossiskoy İmperii (Posledniya 18. Naçala 20.vv). Moskovkiy Gosudartvenniy Universitet . Moskova.
- Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi (A.D.T.A.) F.291.O.1.D.1
- Crews, R. (2003). Empire and the Confessional State: Islam and Religious Politics in Nineteenth Century Russia. American Historical Review 108:1. s.50-83
- Goca Memmedli, G. (2021). Gürcistan'da İslam Din Eğitimi. Ankara.
- Gordin, L. A. (2000). Kavkaz:Zemliya i Krov Rossiya v Kavkazkoy Voyne XIX. Veka CBP. s.56-96. Moskova.
- Gürcistan Merkez Tarih Arşivi (G.M.T.A.) F.12.O.2.D.3997
- Gürcistan Merkez Tarih Arşivi F.12.O.7.929
- Gürcistan Merkez Tarih Arşivi F.5.O.1.D.2570
- Gürcistan Merkez Tarih Arşivi F.5.O.1.D.7142
- Gürcistan Merkez Tarih Arşivi F.12.O.2.D.271
- Gürcistan Merkez Tarih Arşivi F.12.O.7.D.929
- Leonidoviç, A. İ. (2002). İslam v Obşestvenno Politiceskoy Jizni Rossii. Moskovkiy Gosudartvenniy Universitet. Moskova.
- Linden, V. K. (1917). Vıssihie Klassı Korennovo Naçeleniya Kavkazkovo Kraya i Pravitelstvennie Meropriyatiya po Opredeleniyu ih Soslovnih Prav. Tiflis.
- Meyer, J. H. (2015). İmparatorluklar Arası Türkler Osmanlı-Rus Sınır Boylarında Müslüman Kimliği Pazarlama Stratejisi (1856-1914). Çev: Renan Akman. İstanbul.
- Okatan, Y. (2023). *Çarlık Rusya'sında Güney Kafkasya İslam İdaresinin Kuruluşu ve Teşkilatlanması*. Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gümüşhane.
- Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivi (R.F.D.T.A.) F.821.O.8.D.599
- Şahin L. (2016). Rusya Federasyonunun Etnik ve Dinsel Yapısı. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Cilt:III. Sayı:2. s.15-32. İstanbul.

- Tavkul, U. (2017). XIX. Yüzyıldan XX.Yüzyıla Rus-Kafkas Savaşlarında İslamiyetin Rolü. Yeni Türkiye (İslam Dünyası Özel Sayısı II). Sayı:96. s.108-118. Ankara.
- Turan, Ö. (2000). XIX. Yüzyılda Kırım Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri. Belleten. 64. (241) s.921.948. Ankara.
- Walsh, H. (1978). Ibero-Caucasian. Muslim peoples: A World Ethnographic Survey. Connecticut.
- Zahidov, O. (2020). *Rusya'nın Güney Kafkasya'ya Yönelik Din Politikası Bağlamında Transkafkasya Şii Şeyhülislamlığının Kuruluşu*. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Extended Abstract

Aim and Scope

This article we have done is based on the documents in the Central Historical Archive of Georgia, Azerbaijan State Historical Archive and Russian Federation State Historical Archive in Tbilisi, where the headquarters of the Islamic Administration of the South Caucasus is located, as well as the newspapers and official publications of the period in the Georgian National Parliamentary Library, which we can qualify as primary sources. based on organs. Since our study is original, based on archival documents, and there has not been such a comprehensive study on the basis of the history of the institution, it fills the gap in the literature on this subject.

Methods

In the article we made, the documents in the Georgia Central State Archive, which was located in Tbilisi, the administrative center of the South Caucasus region, and the most detailed information on the subject during the period when the institution was operating, and the draft laws that were prepared in the said period but not entered into force were used as the main source. In addition, the documents in the Azerbaijan State Historical Archive and the Russian Federation State Historical Archive were also used. Again, the regulation containing information about the establishment and organization of the South Caucasus Islamic Administration, which is under the Presidency of the State Archives, has also constituted an important resource for our study.

Findings

In this article we have made, the instructions given by Hüseyin Efendi Gaipov, the Mufti of the Southern Caucasus Islamic Administration, for the Muslim people are included. Official communication between Muslims and the state in Russia is carried out through the clergy. This communication is mediated by official religious administration institutions (muftiates) and they form a one-way and available communication network that enables state officials to convey their messages to Muslim communities. State officials address Muslims through religious administrations and while doing this, they use a religious discourse that makes many references to verses of the Qur'an and hadiths. From the 19th century until the last days of the empire, the tsarist bureaucracy called on Muslims to donate food, sanitary materials and money for various reasons. When natural disasters such as earthquakes, epidemics or famines occur in other parts of the empire, the tsarist bureaucracy calls Muslim subjects on behalf of Islam through the religious administration employees.

Conclusion

As can be understood from the prayer text prepared by the tsarist bureaucracy, the Muslims of the South Caucasus living under the rule of Russia were asked to belong to Russia, to pledge allegiance to the tsar as the state leader, and to work materially and spiritually for the supreme interests of Russia. However, Muslims living in the region have never felt a sense of belonging to Russia, on the contrary, Muslims belonging to the Sunni Sect have felt belonging to the Ottoman State, while Muslims belonging to the Shiite Sect have felt a sense of belonging to the Iranian State. In addition, the fact that the Caliphate institution, which was the religious leader of all Muslims in the world as of the period, was in the Ottoman Empire and that it was within the borders of the Ottoman State in its holy places, is one of the most important reasons for the belonging to the Ottoman state.